

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ШКІЛЬ Світлана Олександрівна

УДК 281.93 : 261.7

**ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ РИТОРИКИ РОСІЙСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність: 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії Рівненського державного гуманітарного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант:

доктор філософських наук, професор
ШУГАЄВА Людмила Михайлівна,
Рівненський державний гуманітарний
університет, завідувач кафедри філософії

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
БОНДАРЕНКО Віктор Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри культурології

доктор філософських наук, професор
ВАСИЛЬЄВА Ірина Василівна,
Національний медичний університет
імені О.О.Богомольця,
завідувач кафедри філософії та соціології

доктор філософських наук, доцент
КОНДРАТЬЄВА Ірина Владиславівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри релігієзнавства

Захист відбудеться 27 квітня 2017 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий 27 березня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Російське православ'я на початку ХХІ століття переживає період активних ідейних трансформацій, у результаті яких де-факто пропонує Росії та світу альтернативну концепцію глобалізації та формує постмодерну культуру православного неоконсервативного реваншизму, націоналізму та імперіалізму. Ідеологія сучасного російського православ'я прямо й опосередковано впливає на перебіг подій в Україні, маючи різноманітні негативні наслідки для української держави, суспільства, церков. Старі наративи та ідейні концепти російської релігійної і світської культури активно переосмислюються, трансформуються, оновлюються. Від вчення про симфонію церкви та держави РПЦ переходить до теократичних ідеологічних концепцій, які передбачають відсутність розмежування релігійного та світського. Від ролі декоративного елементу в ідеологічній легітимізації політичного режиму – до ролі активного постмодерного гравця на політичному і геополітичному полі. Від намагань захопити лідерство серед православних церков – до змагання за лідерство у всьому історичному християнстві, претендуючи на спадкоємність всього європейського християнського світу. Від намагань зберегти статус-кво у країнах «ближнього зарубіжжя» РПЦ перейшла до активних інформаційних війн, а часом і до опосередкованої та безпосередньої підтримки екстремістів та терористів.

Радикальний поворот до ідеологізації релігії, який відбувся за часів патріаршества Кирила (Гундяєва), становить нову сторінку в історії російського православ'я та характеризується пришвидшеними трансформаціями у душі «неоконсервативної модернізації», переважно дисциплінарного й ідеологічного характеру. Жорстка централізація церкви, позбавлення єпископату права впливу на рішення патріарха, зникнення у священства та мирян будь-яких прав у церкві при відносинах з єпископатом, бюрократизація, введення практики системних доносів, жорсткий контроль всіх сфер діяльності з боку єдиного церковного центру – все це було досягнуто вже протягом перших кількох років правління патріарха Кирила. Формування нової ідеології відбувалося більш драматично, оскільки оновлена ідейна доктрина, відома як вчення про «руський світ», зазнала дошкульної критики всередині церкви, не стала впливовою геополітичною ідеєю, але послужила для легітимізації екстремізму та тероризму. Ідеї «руського світу» мають яскраво виражений характер постмодерних концептів штучно сконструйованих міфологем, метафор, уявних ідентичностей. Зіткнення з реальністю, з живими релігійними ідеями та реальними ідентичностями, завдає дошкульних ударів по ідеології «руського світу». Однак ця невдала ідеологія зайняла певну нішу у суспільній свідомості росіян, впливає на рішення керівництва Росії (особливо через «аналітику» Інституту стратегічних досліджень РФ), змінює ідейні засади путінізму в його новій формі «неоконсервативного повороту».

Вихід РПЦ із гетто приватного життя та роль ідеологічної декорації до реальної політичної, ідеологічної, риторичної та геополітичної війн за ідейне лідерство виявився в цілому невдалим. Всередині Росії він спровокував хвилю

антиклерикалізму, за її межами – постійну критику РПЦ. Падіння особистого авторитету патріарха Кирила в Росії та за її межами, крах його геополітичних проектів щодо статусу «духівника президентів» та посередника у справах відновлення СРСР не зупинили системних зусиль на здобуття глобального лідерства. Динаміка агресивного нав'язування у російському та зарубіжних суспільствах власної картини світу лише наростає. У пошуках вдалим варіантів релігійних та світських наративів і міфологем ідеологи РПЦ активно нарощують цілий світ власних концептів, основоположних історій, риторичних синтезів російського і радянського спадку, при наростанні ідеологічного протистояння Заходу і всьому світові. Ідейно-політична риторика РПЦ за часів правління патріарха Кирила не лише стала більш різноманітною, але й набула якостей повноцінної ідеології. Аналіз нової якості ідейно-політичної риторики російського православ'я гостро необхідний в умовах сучасної кризи відносин України та Росії, а також для формування нової української державної політики в релігійній сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у межах комплексної науково-дослідної роботи кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету за науковою темою «Співвідношення релігійного і національного: контекст історії і культури українського народу» (реєстраційний номер 014U000085).

Мета дослідження полягає у здійсненні філософсько-релігієзнавчого аналізу трансформацій ідейно-політичної інституціалізованої риторики сучасного російського православ'я, пропонованих у її межах оновлених наративів, ідеологічних міфологем та геополітичних стратегій.

Мета дисертації конкретизується в наступних **дослідницьких завданнях**:

- створити методологічну основу для вивчення сучасної ідейно-політичної риторики РПЦ в межах релігієзнавчого дослідження на основі досвіду аналізу релігійних ідеологій та наративів у вітчизняній та зарубіжній науці;

- здійснити комплексний аналіз ідеологічної риторики патріарха Кирила, що склався у часи його керівництва Відділом зовнішніх церковних відносин РПЦ та у перший період патріаршого правління (2009-2011 рр.), та виявити її джерела через систематичне дослідження (1) традиційних російських релігійних та світських наративів; (2) особливостей функціонування політично-суспільних ідей у православному середовищі радянського і пострадянського періоду; (3) характерних рис інформаційних технологій путінського режиму;

- виявити особливості зміни тактики і стратегії розвитку ідейно-політичної риторики РПЦ у 2012-2016 роках, трансформації методів пропаганди новітніх фундаменталістичних і консервативних концептів, цінностей, ідеологем та історіософій;

- дослідити особливості реагування ідеологів РПЦ на виклики останніх років, пов'язані з подіями в Росії та в Україні;

- проаналізувати основні суперечності геополітичних стратегій РПЦ у міжхристиянських та міжправославних відносинах у контексті глобалізаційних та світоглядних трансформацій сьогодення;

- висвітлити перебіг та результати дискусій навколо Гаванської зустрічі патріарха Кирила із папою Франциском та відмови РПЦ від участі у

Всеpravославному соборі. Дослідити пов'язані з цими процесами пошуки оновленої ідеології для РПЦ;

- розкрити основні риси православного фундаменталізму в РПЦ, етапи його розвитку, процеси входження в офіційний церковний дискурс, кризи та трансформації;

- репрезентувати характерні риси православного лібералізму в РПЦ.

Об'єктом дослідження в дисертаційній роботі є інституціалізована ідейно-політична риторика сучасного російського православ'я.

Предметом дослідження є основні концепти, історіософські теорії, релігійні наративи, цінності ідеології сучасного російського православ'я у їх риторичному і дискурсивному виразах, у сучасному ідейному протистоянні з київським християнством, західним християнством, константинопольським православ'ям, західним світським світоглядом.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Загальним концептуальним підґрунтям для дослідження стали досягнення українських релігієзнавців В.Бондаренка, А.Колодного, П.Яроцького, В.Єленського, Ю.Чорноморця, І.Богачевської, Л.Шугаєвої, Л.Филипович, М.Козловця.

В роботі застосовано наративний аналіз релігійних текстів, у тій формі феноменологічної герменевтики, якої він досяг у творах П.Рікера. Для аналізу різноманітних особливостей риторичних наративів сучасного російського православ'я також використовувалися методологічні прийоми В.Пропа, А.-Ж.Греймаса, І.Богачевської. При аналізі семіотики ідейно-політичного дискурсу РПЦ використовувалися праці Ж.Батая, Е.Шейгала, К.-О.Апеля, Ю.Габермаса, Р.Жірара. При аналізі історіософських наративів сучасного російського православ'я використовувались методологічні напрацювання аналізу російської та радянської історіософії А.Валіцького, Ю.Лотмана, М.Мамардашвілі, І.Немчинова, О.Шевченка. При аналізі богословських аспектів ідейно-політичної риторики сучасного російського православ'я методологічними основами для дослідження були праці Ю.Чорноморця, К.Говоруна, М.Черенкова. При аналізі прагматики ідейно-політичного дискурсу сучасного російського православ'я та особливостей перебігу історії РПЦ при правлінні патріарха Кирила використана історична методологія А.Зубова та релігієзнавча методологія С.Філатова, Р.Лункіна, А.Верховського. Риторичне насилля, яке застосовує сучасна РПЦ, аналізується за допомогою методології Ж.Батая, Р.Жірара, М.Фуко, Б.Вандельфельса, Г.Арендт. Ідейне протистояння РПЦ із київським християнством, західним християнством, константинопольським православ'ям, західним світським світоглядом аналізується за допомогою методологічних прийомів, запропонованих А.Колодним, П.Яроцьким, О.Недавною, В.Єленським, В.Бондаренком, Ю.Чорноморцем, П.Павленком, Л.Шугаєвою, О.Саганом, П.Кралюком, П.Саухом, Л.Филипович.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у виявленні характерних особливостей інституціалізованої ідейно-політичної риторики сучасного російського православ'я як феномену постмодерного етапу розвитку релігійної та світської культури Росії, в якому релігійний тип світогляду трансформується в ідеологічний світогляд. Ідеологія сучасного російського православ'я створена патріархом Кирилом та його оточенням на основі

переосмислення попередніх антизахідних консервативних світських та релігійних наративів, а також завдяки розвитку дискурсу путінізму в релігійному середовищі. Маніпулятивний характер пропонованих наративів, цінностей, концептів, історіософських та геополітичних моделей робить ідеологію сучасного російського православ'я релігійно-політичним проектом, подібним до «політичного ісламу» в його радикальних формах.

У дисертаційному дослідженні *вперше*:

- створено методологічну основу для вивчення трансформацій ідейно-політичної риторики сучасного російського православ'я в межах релігієзнавчого дослідження на основі досвіду аналізу релігійних наративів у вітчизняній та зарубіжній науці. На основі синтезу різних методологічних стратегій релігієзнавства, філософії, лінгвістики, історії, політології, запозичень ряду ідей з теологічної думки, нами запропонована цілісна модель релігієзнавчої герменевтики, основним завданням якої є деконструкція постмодерних релігійних наративів геополітичного та політичного характеру, які небезпечні власним радикалізмом, схильністю до абсолютизації насилля, антидемократичністю й антигуманізмом;

- доведено, що ідейно-політична риторика сучасного російського православ'я як єдиний дискурс сформована патріархом Кирилом під час його керівництва Відділом зовнішніх церковних відносин РПЦ та у перші роки правління (2009-2011) на хвилі переходу від помірковано-консервативної до консервативно-фундаменталістичної ідеології. Сформована ідейно-політична риторика є, за своїм характером, постмодерним маніпулятивним симулякром, який абсолютизує Росію з усіма її культурно-цивілізаційними особливостями як мета-цінність. Засобом розвитку цього світу є риторична й ідеологічна мобілізація, спрямована на неоконсервативну революцію та встановлення «м'якої теократії». Виправданням для цього утопічного проекту стають потреби збереження Росії як центру руського світу, стрижня православ'я та майбутнього центру всього християнського світу, у протистоянні Заходу з його моделями релігійного і світського життя. Для країн ближнього зарубіжжя ідейно-політична риторика сучасного російського православ'я нав'язує реваншистський проект «руського світу», який пропонувався як актуалізація спільного простору російської мови та культури, російського типу православ'я, російських традицій державності та громадського життя. Провал ідеології руського світу в Україні та крах особистого іміджу керівництва РПЦ у російському суспільстві привели до затяжної кризи сучасної російської православної ідеології. Водночас, дискурс та концепти сучасного православного наративного світу були підхоплені світською путінською риторикою, і від імені авторитету традиції почала говорити сама світська влада РФ;

- виявлено, що ідеологічна риторика РПЦ була посилена конструюванням новітньої політичної теології та нового соціального вчення, із виправданням тоталітаризму, російського націоналізму й імперіалізму. Відмінністю політичної теології та нового соціального вчення (з 2008 р.) стало радикальне заперечення цінності свободи особистості та ідей прав людини;

- обґрунтовано, що з 2012 р. патріарх Кирил змінив тактику і стратегію розвитку ідейно-політичної риторики сучасного російського православ'я, провів приховану трансформацію методів пропаганди новітніх наративів, концептів,

цінностей, ідеологем та історіософій. Тепер сам патріарх, як правило, виступав із поміркованими меседжами, але його оточення висувало все більш радикальні ідеї, ідеологеми, цінності, розвиваючи риторичну війну на трьох напрямках: заперечення можливості світського шляху розвитку Росії загалом; відкидання можливості тривалого існування України в її нинішній формі; радикальна критика християнства в усьому світі з одночасною пропозицією всім консервативно налаштованим християнам бачити в Росії останню надію традиційного християнства. Час від часу для підкріплення легітимності ідеологем, які продукувало його оточення, сам патріарх виступав із радикальними меседжами, виявляючи свою істинну позицію. Нова тактика стала ще активніше використовуватися після перемоги в Україні Революції гідності;

- доведено, що політична нестабільність у Росії на початку 2012-го р., пов'язана з масовими акціями протесту, що відбулися по всій країні, спонукала представників РПЦ активно висловлювати свою підтримку правлячому політичному режиму та засуджувати діяльність опозиціонерів. Цей факт спричинив трансформацію ставлення до церкви з боку опозиції від здебільш нейтрального, або навіть позитивного, до критичного, а подеколи й різко негативного. Як наслідок, найбільш радикальні представники опозиційного руху організували ряд гучних провокацій проти керівництва РПЦ, які викликали значний суспільний резонанс. Одночасно з цим процесом у ЗМІ почали активно розвиватися скандали, пов'язані особисто із патріархом Кирилом, які набули значного розголосу. Задля власного захисту РПЦ обрала найбільш радикальну з усіх можливих риторик, активно поширюючи інформацію про «заздалегідь зорганізований напад на православ'я». Такий концепт настільки глибоко прижився у риторичній РПЦ в останні роки, що його використання набувало часом навіть абсурдного характеру. Протягом останніх років церковні спікери називали «нападом на православ'я» будь-яку критику у власну адресу, особливо в моменти, коли довколацерковні скандали ставали предметом широких соціальних дискусій. Іншою важливою особливістю ідеологічного ландшафту сучасного російського православ'я в зазначений хронологічний період стала активна інформаційна підтримка церквою будь-яких антиліберальних ініціатив з боку держави;

- виявлено, що в кінці 2015 і у 2016 рр. ідеологію «руського світу» патріарх Кирил і його оточення намагалися оновити за допомогою ідеалів «солідаризму», які у XX ст. по-різному розвивалися у католицькому соціальному вченні та фашизмі. Речники РПЦ вбачають втілення ідеалів солідаризму в кращих проявах радянського менталітету. «Солідаризм» у риторичній патріарха Кирила і його оточення став засобом легітимізації російського націоналізму й реваншизму. Обґрунтовано, що у 2016 р. втіленням абсолютного добра в риторичній РПЦ стає російський народ як носій особливих моральних і культурних якостей, втіленням зла стають Захід та Україна. Кульмінацію боротьби добра і зла речники РПЦ вбачають у «геноциді» російського народу в сусідніх із Росією країнах. У ролі спасителя у риторичній РПЦ виступає сам російський народ, перемога якого можлива тоді, коли Європа прийме ідеали російського «солідаризму» в якості єдиноможливого шляху розвитку в майбутньому. Таким чином, політизація релігійного дискурсу в РПЦ

досягає свого завершення в етнофілетизмі та націоналістичній версії імперіалізму, оскільки у межах цього дискурсу релігійне повністю підкорюється національному;

- доведено, що нову кризу ідеології сучасного російського православ'я спричинило неоднозначне сприйняття зустрічі патріарха московського Кирила з римським папою Франциском у російському інформаційному просторі. Найважливішим фактором тут виступила традиційна для російського православ'я антикатолицька риторика, популярна у внутрішньому інформаційному просторі церкви. У протистоянні Заходу патріарх Кирил змушений був відмовитися від участі у Всеправославному соборі, на якому було, серед іншого, засуджено православний фундаменталізм. Протистояння «відкритого» православ'я Константинопольського патріархату і його союзників із «закритим» православ'ям РПЦ набуло систематичного характеру. Це протистояння має геополітичну основу та зумовлене змаганням за першість у православному світі й провідну роль у консервативному таборі традиційного християнства, а також пов'язане із боротьбою за Україну. У 2016р. Вселенський патріархат прийняв до розгляду прохання Верховної Ради України щодо перспектив українського православ'я, а патріарх Кирил заявив, що Москва ніколи не погодиться на автокефалію українського православ'я чи існування іншої канонічної православної церкви в Україні. Загострення відносин між Московським і Константинопольським патріархатом може привести до розколу в Православній церкві та втрати нею власного авторитету.

Уточнено:

-суттєві риси фундаменталізму в РПЦ. Утворившись ще на початку ХХ ст., він увібрав у себе ряд радикальних ідеологічних елементів, тому характеризується наявністю різкої конфронтації з осучасненням та наполягає на консервативному розумінні православної традиції. Цей напрямок особливо активно розвивався, починаючи з кінця 80-х років ХХ ст., та був значно поширений серед пересічних віруючих. Однією з ключових особливостей згаданого ідеологічного напрямку було підозріле ставлення до державної та церковної влади. Цей факт викликав постійну конфронтацію між послідовниками релігійного фундаменталізму й офіційною церквою. Вирішення цієї проблеми відбулося лише за часів патріарха Кирила, який інтегрував представників православного фундаменталізму в церковний істеблішмент. Це призвело до радикалізації загального дискурсу РПЦ. Інтеграція фундаменталістів у керівництво церкви та перетворення православного фундаменталізму на церковний мейнстрим ознаменувало появу кризових тенденцій у цій наративній традиції. «Приборканий» фундаменталізм, потрапивши під пильний контроль церковного керівництва, втратив здатність до трансформацій, а разом із нею й потенціал до розвитку. Однак, навіть будучи контрольованим і перебуваючи в стані ідейної кризи, православний фундаменталізм шукає нові форми актуалізації, набуваючи форм відвертого російського націоналізму, який виключає існування українців та білорусів як окремих націй чи етносів, вбачаючи у них неповноцінних росіян, які мають бути повернуті до повної єдності з Москвою. Саме існування України та Білорусі, як незалежних держав, оцінюється як форма «геноциду» «штучно розділеного» російського народу.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження російського православного лібералізму. Ідеї, розроблені в межах ліберального російського православ'я, багато в чому корелюють зі світовими тенденціями сучасного західного християнства та динамічно розвиваються. Проте, на відміну від фундаменталістського напрямку, традиція лібералів ігнорується керівництвом церкви, подекуди навіть засуджується. Російський православний лібералізм розвивається широким колом учнів та послідовників ідей митрополита Антонія Сурозького, протоієрея Олександра Шмемана, протоієрея Олександра Меня. Найвпливовішими інтелектуальними лідерами сучасного російського православного лібералізму є Ольга Седакова та Андрій Десницький, що послідовно розвивають теологію екуменізму, відкритості православ'я до суспільства, збагачення православної традиції надбаннями світової культури.

Теоретичне значення дослідження. Автором вперше здійснено філософсько-релігієзнавчий аналіз трансформацій ідейно-політичної інституціалізованої риторики РПЦ на початку ХХІ століття, її складових і тенденцій подальшого розвитку. Аналіз та критика основних наративів, концептів, ідеологем, історіософських концепцій ідейно-політичної риторики сучасного російського православ'я має важливе теоретичне значення і може бути основою для наступних наукових досліджень.

Практичне значення дисертації. Висновки, отримані у ході дослідження, можуть бути використані при викладанні релігієзнавчих та філософських курсів у вищих навчальних закладах, а також для підготовки відповідної навчально-методичної літератури. Окремі результати дослідження можуть бути основою для рекомендацій державним органам влади в зв'язку із новими викликами для національної безпеки в релігійній сфері України.

Особистий внесок здобувача. Вирішення комплексу поставлених завдань, оформлення їх відповідно до положень та висновків здійснено автором самостійно (без співавторів) і відповідає основному змісту дисертації, а також поданим публікаціям. Використані в дисертації ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення ідей здобувача. Кандидатську дисертацію на тему «Вплив ідей протестантизму на формування світогляду Феофана Прокоповича» захищено 2004 р. у спеціалізованій вченій раді Д 26.161.03 Інституту філософії НАН України імені Г. С. Сковороди. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету. Результати дослідження оприлюднені автором у доповідях і повідомленнях на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Релігія та соціум у контексті глобальних трансформацій» (м. Чернівці, 29–30 травня 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Европейский союз и культурное наследие Византии – византийское содружество наций и его значение для европейской цивилизации» (Вільнюс, 12–15 вересня 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «Северные Афины – Диалог Культур между Востоком и Западом» (Вільнюс, 18–21 вересня 2014); Міжнародній науково-практичній

конференції «Соціокультурні виміри релігійних процесів у світі та в Україні» (Чернівці, 2013); Міжнародній науковій конференції «Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми» (Чернівці, 2013); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Філософія і релігія у просторі сучасної культури» (Київ, 2014); V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Релігійні фактори у контексті суспільних і світоглядних трансформацій» (Острог, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Церква і держава: форми взаємодії в умовах трансформації українського суспільства» (Чернівці, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Освіта і життєвий світ особистості: європейський досвід і українські реалії» (Чернівці, 23–24 квітня 2015); науково-практичній конференції «Церква і патріотизм: досвід Українського православ'я (присвячено 1000-літтю упокоєння святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира, Хрестителя Руси — України)» (Рівне, 26 травня 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (м. Житомир, 1–2 жовтня 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Европейский союз и Византия — культурное наследие, история и ретроспективы: мир Юстиниана Великого и Европейская цивилизация (565–2015)» (Вільнюс, 23–25 жовтня 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі» (м. Житомир, 23 листопада 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження» (7–8 квітня 2016, м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Феномен Михайла Грушевського як державного діяча, науковця, громадянина» (19–20 травня 2016, м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Ідея Помісної православної церкви в Україні: проблеми і перспективи» (Рівне, 17 травня 2016); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Діалог культур: Україна — Греція: культурна політика ХХІ ст. в європейській ретроспективі» (22–23 вересня 2016, м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Северные Афины — культурный диалог между Востоком и Западом. Народы Восточного Средиземноморья и Балтийско-Черноморского региона: контакты и конфликты — от античности к современности» (Вільнюс, 29–30 вересня 2016); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжконфесійні конфлікти у транскордонних регіонах: історична ретроспектива та виклика сучасності» (Чернівці, 13–14 жовтня 2016).

Публікації. Основні положення роботи подаються в індивідуальній монографії, 25 статтях, 21 з яких розміщена в українських фахових виданнях, 4 — в іноземних періодичних наукових виданнях. Також є 4 статті, опубліковані у матеріалах наукових конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що впливає з його мети та завдань. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи налічує 420 сторінок, із них 367 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 520 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету і наукові завдання роботи, зазначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, її зв'язок з науковими програмами, відображено апробацію її результатів.

У **першому розділі «Ідеологія сучасного російського православ'я як предмет релігієзнавчого дослідження»** висвітлено стан наукової розробки теми, подано характеристику основних джерел, окреслені теоретико-методологічні засади роботи.

Явище релігійної ідеології формується як інструмент адаптації кожної з релігійних традицій до соціально-політичних реалій її існування. Релігійна ідеологія використовує цілий ряд адаптаційних моделей: від повного відкидання та засудження наявних умов існування релігійних громад, у реаліях того чи іншого контексту культурних феноменів, до їх позитивного сприйняття чи навіть абсорбування в традицію. Базовим для релігійної ідеології аспектом стає формування світогляду віруючих та їх консолідація в контексті існуючих культурних реалій.

Критичне осмислення тенденцій розвитку ідеологічних концептів сучасного російського православ'я – явище багатогранне та самобутнє. Воно відображає суперечливе положення релігії у сучасному світі. Політичні трансформації, що відбулися на теренах колишнього СРСР вивільнили широкий спектр соціальних протиріч. Крах радянської світоглядної системи створив певний ідеологічний вакуум, завдання з наповнення якого постала перед тогочасним російським православ'ям. Обраний під впливом внутрішніх «правих сил» консервативний шлях розвитку поступово ставав все більш суперечливим та контрастував із ліберальним політичним ландшафтом 1990-х рр. у Росії. Різкий поворот державної політики в бік консерватизму за часів президентства В. Путіна значно вплинув на процес зближення церкви та держави. В офіційній церковній риторичі з'явилися суперечливі, з точки зору багатьох представників ліберально налаштованого суспільства, концепти на кшталт «руського світу» та «симфонії духовної та світської влади». При загальному консервативному курсі Росії, суспільно-політична роль церкви поступово почала звужуватися до державного інституту поширення консервативної та націоналістичної ідеології. Така суперечлива позиція церкви викликала послідовну критику як з боку представників світського суспільства, так і з боку різних, за походженням та політичною орієнтацією, внутрішніх церковних угруповань. Поступово визначилися провідні напрямки розвитку критичної риторики у сучасному російському православ'ї. Представники секулярного суспільства сконцентрували свою увагу на зростаючому рівні фундаменталізму, політичній та економічній активності церкви, її зближенні з державними структурами і спробах впливати на інститут державної освіти. Останнє питання з точки зору світських критиків церкви виглядає особливо суперечливо та викликає широкий суспільний резонанс. Ліберально налаштовані члени церковної спільноти насамперед критикують внутрішній консерватизм, відсутність реформ, жорстку ієрархічність, низький рівень просвітницької роботи церкви та появу у церковній риторичі суперечливих наративів. Не залишилися осторонь і більш консервативні кола РПЦ. Головний напрямок їх критики в адресу ієрархії церкви – недостатньо

жорстка політика у відношенні до церковних модерністів, пасивність у протистоянні з екуменізмом та глобалізаційними процесами.

Феномен критики концепції «руського світу» в Україні відображає всю суперечливість суспільно-політичної проблематики, пов'язаної з міждержавним конфліктом останніх років. Неприкрито пропагандистська, сконструйована за багатьма історичними аналогами ідеологічна наративна модель стає предметом критичного аналізу спеціалістів у багатьох наукових сферах. Точки зору експертів багато в чому сходяться, але існують і відмінні позиції щодо окремих суперечливих питань. Розглядаючи генезис концепції «руського світу», більшість критиків зазначає її штучне походження, що спирається на історичний досвід російської ідеологічної системи. Коріння концепції вбачають в історичному прагненні Росії до домінування та виправдання своєї унікальності. Цим пояснюється використання наративних конструкцій на кшталт «Москва – Третій Рим», «окрема цивілізація» тощо. Зазнавши значного впливу панслов'янзму та російської релігійної філософії, ці концепції наприкінці ХХ ст. оформилися в сучасне бачення ідеологічної доктрини під назвою «руський світ». Така концепція була створена групою провідних російських ідеологів на чолі із П. Щедровицьким, але мала більш ліберальний вигляд. Повноцінного, сучасного консервативно-націоналістичного вигляду вона набула лише після того, як стала об'єктом інтересу російських клерикальних кіл та почала поширюватися через церковні ресурси. Знаковою у цьому питанні фігурою, на думку більшості критиків, є чинний патріарх московський Кирил (Гундяєв), який активно пропагує концепцію «руського світу», починаючи з ранніх 2000-х рр. Після свого обрання на пост патріарха, Кирил зробив «руський світ» провідним церковно-політичним ідеологічним концептом. Поширювана через церкву агресивна великодержавна політична доктрина, на думку багатьох критиків, скомпрометувала керівництво РПЦ в очах широкого загалу українського суспільства та була яскравим прикладом прояву феномену політизації релігії, більш відомого як «політичне православ'я». Така особливість поширення концепції «руського світу» почала стабільно асоціюватися з діяльністю патріарха Кирила, кожен візит якого зазнавав значної критики в українських ЗМІ за відверте політиканство та підміну релігійних наративів ідеологічними. Широке використання концепції у політичних цілях зазнавало послідовної критики за неприкритий мілітаризм, загарбницькі та націоналістичні ідеї, що лежать в основі «руського світу». На думку багатьох експертів, ці ідеї не мають спільного коріння з християнством, а подеколи відверто йому суперечать. Також критичні дослідження зазначають, що в основі «руського світу» лежать переконання в тому, що російська культура та мова стоять у культурному плані вище ніж історичні здобутки багатьох інших народів, зокрема й українського. Таке відношення, на думку багатьох експертів, могло стати причиною (а як показали події і стало) загострення політичних конфліктів, головним фігурантом яких буде Росія. Як свідчить історичний досвід, використання ідеологічних концепцій на зразок «руського світу» призводить до консолідації суспільства навколо однієї національної ідеї та поширення агресивної державної політики в бік сусідніх країн. Аналітичні матеріали частіше за все свідчать про те, що використання та поширення на теренах України концепції «руського світу»

стали головною причиною загострення суспільних протиріч і призвели до політичного та військового протистояння з Росією.

Для сучасного інституціоналізованого дискурсу РПЦ характерні також усі системоутворюючі ознаки політичного дискурсу: інституційність; примат цінності над фактами, переважання впливу й оцінки над інформуванням, емоційного над раціональним, обговорення усіх суспільно важливих проблем з оціночним акцентуванням, афективністю; смислова невизначеність; фантомність, фідеїстичність, екзотеричність, використання ЗМІ, наявність дистанції між авторитетним оратором і слухачами, театральність і динамічність. Основним засобом творення світоглядної картини світу для риторики РПЦ є застосування наративів у програмних промовах, доповідях і проповідях патріарха. Для цієї риторики характерним є творення множин основних цінностей, концептів, уявлень про протистояння «добра» і «зла», а також історій про боротьбу «добра» із «злом» в історії та близьку кінцеву перемогу «добра». Вся множина наративів, концептів, цінностей, ідеологем потребують систематичного релігієзнавчого вивчення.

Недоліком попереднього релігієзнавчого аналізу ідейно-політичної риторики РПЦ є редукція його до дослідження концепції «руського світу». У дійсності, ідеологія РПЦ значно різноманітніша і потребує комплексного дослідження. Ідеологічна риторика РПЦ спрямована на мобілізацію російського народу заради вирішення політичних і геополітичних завдань. Осмислення мобілізаційного потенціалу ідейно-політичної риторики РПЦ можливе завдяки застосуванню методологічних прийомів для розробки ідеологій, запропонованих М.Мамардашвілі та О.Шевченком.

У другому розділі «**Джерела формування сучасної ідейно-політичної риторики РПЦ**» досліджено контекст виникнення ідеології російського православ'я кінця ХХ – початку ХХІ століття.

У *підрозділі 2.1 «Традиційні російські релігійні та світські наративи»* особлива увага автора була прикута до процесів, які розкривають головні проблеми самоусвідомлення росіян на тлі історичного процесу пошуку національної ідеї. Бурхливість історичних подій, часта зміна політичного вектору та тоталітарний характер влади ставали на заваді пошуку національної ідентичності. Незважаючи на це, російська культура розробила цілий ряд важливих світоглядних парадигм, ні одна з яких водночас не змогла набути необхідного для національного самоусвідомлення статусу. Ідентифікаційна розмитість стала причиною того, що одразу багато наративів, що протягом історичного досвіду існування Росії канонізувались та ставали частиною народної традиції, претендували на статус національної ідеї. Чинниками формування цих наративів стали історичний досвід країни, її культурні та релігійні особливості. Для кращого усвідомлення набутого досвіду у народній свідомості відклалися певні психологічні моделі світосприйняття, що в майбутньому вплинули на формування традиційних наративів. Владний тоталітаризм став запорукою формування наративу про необхідність жорсткого державного керівництва. Довгострокова державна ізоляція Росії породила традиційну для росіян негативну ідентифікацію, що виразилася у ідеологічному стереотипі «свій – чужий». Водночас, колективна форма землевласності, що існувала до кінця ХІХ ст., сформувала уявлення про примат

колективного над особистим. Агресивна загарбницька політика держави сформувала переконання про необхідність існування Росії у форматі імперії. Психологічна неспроможність яким-небудь чином впливати на обіг історичних подій вплинула на розвиток конспірологічності мислення та породила есхатологічне очікування. Важливу роль відігравало православ'я, яке на ранніх етапах формування російської державності стало транслятором візантійських світоглядних парадигм і сформувало в росіянах релігійну пасивність, шанобливе ставлення до влади, переконання про тимчасовий характер матеріального та віру в силу традиції. Ці особливості вплинули на розвиток російської традиційної ідеологічної матриці та закріпились у цілому ряді наративів. Візантійський за походженням наратив про державне месіанство, поєднавшись із народною релігійною свідомістю, став приводом для розробки наративу про Москву як Третій Рим, що, в свою чергу, вплинув на народне уявлення про пошук «істинного царства». Під впливом історичних подій ці наративи трансформувалися у народній свідомості в традиційний для російського мислення утопізм, що виявив себе в літературі, філософії, державній ідеології. Варто зазначити, що подекуди ініціатором створення традиційних наративів ставала держава, як це відбулося у випадку з «теорією офіційної народності», яку розробив граф Уваров, проголосивши тріаду «православ'я, самодержав'я, народність», яка певною мірою зняла проблематику пошуку національної ідентичності. Уваровська тріада виявилася настільки універсальною, що переживши царський період, певною мірою залишилася актуальною в тоталітарній радянській дійсності та у сучасній Росії.

У підрозділі 2.2 «Соціально-психологічні витоки традиційних російських наративів» аналізуються основні архетипи менталітету росіян та їх втілення в релігійних й історіософських оповідях. Процес формування російських традиційних наративів відбувався в три етапи: етап становлення в рамках візантійської психокультури, етап трансляції, що відбувалася в період між хрещенням Київської Русі та формуванням російської державності, та етап канонізації, що мав місце після реформ Петра I. На першому етапі традиційні російські наративи проходили процес формування, під час якого вони увібрали притаманні візантійській психокультурі особливості: пасивність, схильність до ізоляціонізму, переконання у домінуванні власної культури над іншими, екзекутивність. Внаслідок культурного, економічного та релігійного протистояння з країнами Європи, провідною світоглядною дихотомією візантизму стало протиставлення «Схід – Захід». Після хрещення Русі візантійське християнство частково змішалось з культурними та психологічними особливостями східних слов'ян та оформилося у вигляді оригінальної християнської традиції, що поширювалася її теренами. Відсутність незалежних державних інститутів та ізольованість під час панування Орди вплинули на розвиток у росіян комплексу меншовартості, що був деактуалізований лише зі створенням власної незалежної держави. Становлення Московського князівства історично збіглося з процесом остаточного занепаду Візантійської імперії в XV ст., внаслідок якого відбулася трансляція окремих елементів візантійської психокультурної матриці в російський світогляд. У тогочасній російській ідеології актуалізувався наратив про «істинне царство», яким Москва стала після занепаду Константинополя. Це, в свою чергу, призвело до розвитку уявлень росіян про особливу есхатологічну місію їх

країни та стало причиною впровадження ізоляціоністської політики. З іншого боку, з проникненням візантійської світоглядної матриці на перших російських царів поширилися повноваження візантійських базилевсів, наслідком чого стало перетворення Московії на тоталітарну державу. Докорінним зламом цих порядків стали реформи Петра I. Демонстрація переваги західної культурної матриці вдарила по авторитетності наративу про «істинне царство» й актуалізувала, з одного боку, розвиток архетипу «вічного учня», а з іншого – призвела до зовнішньої імітації процесу вестернізації. Заміна ідеологічної моделі вимагала розробки нових наративів. У результаті була розроблена нова імперська утопія, що замінила месіанський наратив про «істинне царство». Її суть полягала в необхідності постійного розширення Росії задля підтримки її імперських амбіцій і сублімації комплексу меншовартості її мешканців та влади. У той же час, у пост-петровській Росії сформувалися дві соціальні групи: прихильників та критиків реформ, полеміка між якими завершила процес формування традиційних російських наративів. Перші наполягали на необхідності зняття старого візантійського протиріччя «Схід – Захід» та інтеграції Росії до загальноєвропейської культурної традиції. Другі відстоювали ізоляціоністську світоглядну модель і послідовно критикували Захід. Полеміка між цими ідеологічними угрупованнями канонізувалася в російській культурі та є актуальною навіть сьогодні.

У **підрозділі 2.3 «Особливості інформаційної політики в Російській Федерації»** показані витoki сучасної ідейно-політичної риторики РПЦ у російській пропутінській пропаганді. Історія розвитку сучасних російських інформаційних технологій – це шлях перетворення незалежних ЗМІ у знаряддя державної пропаганди. Головними чинниками цього процесу були економічні, політичні та соціальні перетворення на пострадянському просторі. Незалежні ЗМІ ліберальної Росії доби президентства Єльцина швидко опинилися в ситуації жорсткого тиску багатьох зовнішніх факторів. Це призвело до експлуатації медіа олігархічними колами тогочасної Росії, а потім до їх потрапляння у сферу інтересів держави, що поступово змінювала політичний вектор. Держава була вельми зацікавлена в отриманні повної влади над таким потужним інструментом контролю масової свідомості як ЗМІ. На те існувало багато причин. По-перше, російське суспільство, що ще не оговталось від ідеологічних моделей радянського минулого, перебувало у стані глибокої соціальної депресії, яка була наслідком спроби насадження західної ліберальної системи у соціумі, що звик до авторитаризму. По-друге, відсутність державної ідеології у пострадянській Росії ставала на заваді консолідації суспільства навколо запропонованих владою ідей, що викликало значний дисонанс у системі керівництва державою. Країна поступово втомлювалася від невдалих ліберальних перетворень, що сприймалися більшістю російського суспільства як беззладдя. У соціумі назрівав запит на «консервативний курс», на хвилі якого до влади прийшов жорсткий та ефективний керівник Володимир Путін. Перед новим президентом стояло багато завдань, головним з яких була консолідація суспільства та подолання наслідків соціальної кризи 1990-х рр. Нова влада швидко зрозуміла необхідність створення нової державної ідеології, ретранслятором якої повинні були стати російські ЗМІ. У країні, звиклій за ліберальне десятиліття до незалежних медіа, процес їх підпорядкування державі не пройшов безболісно. Найпопулярнішим

джерелом інформації в країні залишалося телебачення, саме тому протягом першого року свого президентства Путін своїми наказами знищив незалежні телеканали, перетворивши російські медіа на простір власного піару. Такі рішучі дії були необхідні президенту задля забезпечення себе вотумом народної довіри, що давав право на абсолютну владу. Дуже швидко Путін перетворився на героя усіх без виключення випусків новин, поступово витіснивши політичних конкурентів із медійного простору. Схожі процеси відбувалися також на радіо та в друкованих ЗМІ. Результатом цих перетворень стало знищення незалежної преси та поступове перетворення Росії в країну з відсутньою свободою слова. Останнім осередком вільного інформаційного простору залишався Інтернет. Влада тривалий час шукала ефективні засоби контролю за інформацією в мережі. Результатом цього пошуку стало введення державної цензури в Інтернеті під приводом протидії поширенню екстремізму й тероризму. Задля маніпуляції громадською думкою, Кремль розробив оригінальний метод впливу на обіг інформації в Інтернеті, створивши підконтрольних державним органам блогерів, що створювали ефект «згодної більшості». Так, поступово витісняючи альтернативні точки зору з інформаційного простору, режим Путіна повернув Росію до старої радянської ідеологічної моделі «інформаційної парасольки». Ця модель породжувала підтримуване державою міфологічне мислення, у рамках якого події з об'єктивної реальності не сприймалися як такі, а інтегрувалися до вже існуючої картини світу. На тлі зовнішніх та внутрішніх політичних процесів, створюваний і підтримуваний інформаційними технологіями путінського режиму, російський державний міф поступово втрачав зв'язок з об'єктивною дійсністю, перетворюючись на популістський симулякр. Транслявання цього міфу через державні ЗМІ стимулювало у російському суспільстві тенденції до створення нетолерантного середовища. Таке середовище породжує атмосферу беззахисності та страху, підтримуваного насамперед фактором консолідації суспільства довкола ідеї протидії зовнішньому ворогу. Важливо відмітити, що розвиток вищезазначених тенденцій не викликає проявів психологічного дискомфорту у переважної більшості росіян, а навпаки, акцепція нового державного міфу стає головним чинником консолідації російського суспільства. Отже, правлячий російський режим вдало досяг поставленої перед собою мети: забезпечення гарантії власного існування завдяки тотальній консолідації суспільства довкола безальтернативної влади.

У третьому розділі **«Формування ідеології російського православ'я у часи правління патріарха Кирила»** проаналізовано стан та сутність основних ідейних рухів у внутрішньоцерковному православному дискурсі, становлення ідейно-політичної риторики нинішнього предстоятеля РПЦ та його оточення.

У підрозділі 3.1 **«Передумови формування ідеології сучасного російського православ'я»** розглянуто формування контексту виникнення ідейно-політичного дискурсу сучасного російського православ'я під впливом соціокультурних, політичних і релігійних чинників.

Протягом історичних періодів, що передували добі СРСР, у російській психологічній культурі сформувався ряд ключових світоглядних елементів, зокрема ідеологічний дуалізм, войовничий імперіалізм, пієтет перед персоніфікованою державною владою та віра в месіанську роль Росії. Під час панування тоталітарної

радянської диктатури до цих елементів додалася тотальна політична пасивність, ідеологізованість, колективізм і безвідповідальність. Одним із ключових елементів радянської ідеології стала відсутність прив'язки ідентичності мешканців СРСР до будь-яких форм національного, релігійного чи класового самовизначення, результатом чого стало формування ідеологічного конструкту, що отримав назву «радянський народ». З розпадом політичної системи СРСР «радянський народ» постав перед новою, незвичною для себе дійсністю, у якій держава вже не створювала ідеологічний простір змістів. Крім того, розпад радянської системи ознаменував собою й крах імперіалістичних і месіанських претензій, на яких ґрунтувалася ідеологія. Це призвело до появи в масовій російській свідомості психологічної травми, пов'язаної насамперед із втратою ідеологічної ідентичності. Протягом першого пострадянського десятиліття травмована масова свідомість росіян постійно вступала в конфлікт із західною культурою, що почала активно ширитися теренами колишнього СРСР після падіння «залізної завіси». Помножений на почуття загальнонаціональної образи, викликаної крахом радянської імперії, цей конфлікт спричинив формування в російській масовій свідомості феномену «російського ресентименту», яскравим проявом якого є поширення в російському політичному дискурсі популістської та реваншистської риторики.

З огляду на відсутність будь-якого державного контролю в сфері ідеології, протягом пострадянських років у російському суспільно-політичному дискурсі активно формувався націоналістичний тренд у дусі передреволюційного чорносотенства. Однією з ключових особливостей російського суспільства 1990-х рр. стало поширення ксенофобських настроїв, які більшою мірою підігрівалися військовими діями на Північному Кавказі, зростаючим рівнем терористичних загроз по всій території Росії та неспроможністю тогочасної влади вирішити конфлікт. На початку нового тисячоліття незвикле до ліберальної керівної моделі російське суспільство оформило соціальний запит на нову, консервативну владу, втіленням якої став новообраний президент Володимир Путін. Заручившись підтримкою федеральних ЗМІ та оголосивши війну тероризму, Путін почав послідовно впроваджувати консервативну централізаторську політику, кінцевим результатом якої стала трансформація російської політичної сфери у напрямку формування авторитаризму. Однією з провідних рис путінізму, як політичної системи, було повернення ідеології до офіційного державного дискурсу. Провідним елементом зазначеної ідеології з самого початку став популізм, спрямований на задоволення очікувань широкого загалу російського суспільства. Водночас слабким місцем нової ідеологічної політики залишалась відсутність єдиної консолідуючої сили, що могла би додати новому державному міфу елемент сакральності та пов'язати сучасну російську ідеологію з ідеологією дорадянської імперської Росії. Таким елементом стало православ'я, яке протягом століть традиційно відігравало роль провідного ідентифікуючого фактору в російській культурі. З перших років президенства Путіна держава та Російська православна церква поступово розпочали рух назустріч, кульмінацією якого стало обрання на патріарший престол митрополита Кирила, активного поборника концепції тісної співпраці держави та церкви.

Починаючи з часів зародження російської державності, православ'я як форма національно-релігійної ідентичності активно використовувалося правителями країни

для виправдання власного авторитаризму та імперської політики. У поєднанні з традиційним для російської масової свідомості месіанізмом, ідеологізована православна ідентичність породила важливі, як для російської православної традиції, так і для російського самоусвідомлення, наративи на кшталт «богообраності російського народу» або концепції про Москву як «Третій Рим». За часів СРСР подібні наративи були переосмислені в рамках радянської атеїстичної ідеології та частково розчинилися в новому ідеологічному міфі. З розпадом СРСР ситуація суттєво змінилася: втрата радянської ідеологічної ідентичності привела значну кількість росіян до пошуку традиційних форм самоідентифікації, серед яких найбільш популярною залишалося православ'я. У пострадянські роки старі ідеологічні конструкти отримали нове життя в сучасному російському релігійному дискурсі та навіть набули певної популярності, особливо в середовищі православних фундаменталістів. Протягом першого пострадянського десятиліття рівень впливу фундаменталістів на загальноцерковний дискурс активно зростав, що призвело до радикалізації загальноцерковної риторики. Подібний вектор церковної риторики вигідно збігся зі зрушеннями в бік консерватизму, що мали місце в російській державній ідеології путінської Росії.

У *підрозділі 3.2 «Основні ідейні течії сучасного російського православ'я»* розглянуто сутність фундаменталістського, консервативного та ліберального ідеологічних напрямків у РПЦ кінця XX – початку XXI ст.

Фундаменталістський напрямок, утворившись ще на початку XX ст., увібрав в себе ряд радикальних ідеологічних елементів, тому характеризується наявністю різкої конфронтації з осучасненням та наполягає на консервативному розумінні православної традиції. Цей напрямок особливо активно розвивався починаючи з кінця 80-х років XX ст. та був значно поширений серед пересічних віруючих. Однією з ключових особливостей згаданого ідеологічного напрямку було підозріле ставлення до державної та церковної влади. Цей факт викликав постійну конфронтацію між послідовниками релігійного фундаменталізму й офіційною церквою. Вирішення цієї проблеми відбулося лише за часів патріарха Кирила, який інтегрував представників православного фундаменталізму в церковний істеблішмент. Це призвело до радикалізації загального дискурсу РПЦ. Інтеграція фундаменталістів у керівництво церкви та перетворення православного фундаменталізму на церковний мейнстрим ознаменувало появу кризових тенденцій у цій традиції. «Приборканий» фундаменталізм, потрапивши під пильний контроль церковного керівництва, втратив здатність до трансформацій, а разом із нею й потенціал до ідейного розвитку. Однак, навіть будучи контрольованим і перебуваючи в стані кризи, православний фундаменталізм шукає нові форми актуалізації, переводячи вектор руху в бік активістської діяльності.

Державницькі або консервативні ідеологеми пов'язані насамперед із феноменом взаємодії церкви та держави. Проблема взаємодії РПЦ з владою і пов'язана з нею політизація й ідеологізація церковного дискурсу є одним із ключових елементів феноменології сучасного російського православ'я. Переслідуючи власні політичні й економічні цілі, керівництво РПЦ поставило церкву в жорстку ідеологічну залежність від державної влади, внаслідок якої ідейні концепти, популяризовані церквою, набули яскравого ідеологічного забарвлення.

Цей процес відобразився у політичній риторичі представників церкви, а також у використанні представниками РПЦ неоднозначних ідеологічних моделей, наприклад, доктрини «руського світу» та концепції «симфонії духовної та світської влади». Використання подібних моделей, зокрема і як засобу ідеологічного впливу, та політична риторика представників церкви викликали різку критику РПЦ зі сторони представників громадянського суспільства та значною мірою вплинули на зниження авторитету церкви. Останнім часом доволі наочним стає факт низької ефективності використання подібних ідеологічних моделей, а отже, співпраця церкви та держави в ідеологічній сфері, скоріш за все, буде припинена. Цей факт дає право констатувати наявність кризових тенденцій у цьому ідейному напрямку. Водночас, держава «відкупається» від РПЦ за послуги попередніх років, активно повертаючи майно і надаючи різноманітні преференції.

Останній із розглянутих ідеологічних напрямків – ліберальний. Ідеї, розроблені в межах цієї традиції, багато в чому корелюють зі світовими тенденціями сучасного західного християнства та динамічно розвиваються. Але, на відміну від фундаменталістського напрямку, традиція лібералів ігнорується керівництвом церкви, подекуди навіть засуджується. Головною причиною виникнення кризових тенденцій у цьому напрямку є відсутність підтримки з боку церкви та послідовне цькування з боку фундаменталістів. Водночас, представники ліберального напрямку набагато менше контактують із державною владою, тому їх традиція зазнала найменшого впливу сучасної російської державної ідеології. Слід зазначити, що така незалежність у майбутньому може зіграти на руку ліберальному православ'ю. Маємо підстави зробити висновок, що, незважаючи на наявну кризу, сучасне російське православ'я залишається релігійною традицією, яка динамічно розвивається. Представники окремих її напрямків активно шукають шляхи подолання кризи, а отже, розвивають нові ідеологічні моделі.

Підрозділ 3.3 «Формування ідейно-політичної риторики патріарха Кирила» присвячено трансформації поглядів теперішнього предстоятеля РПЦ Кирила (Гундяєва) у 1980-2000-ні роки.

Еволюція ідеологічних поглядів та ідейно-політичної риторики патріарха Кирила відбувалася паралельно зі зміною політичного курсу церкви і в залежності від напрямку державної політики. Залежна від державної ідеології та контрольована радянськими спецслужбами церква в період пізнього СРСР розвивала риторику «церква за мир». Як учень Никодима (Ротова) майбутній предстоятель РПЦ у радянські часи дотримувався позицій «відкритості» православ'я до інших конфесій, пошуку спільної етики для виживання людства перед численними викликами. Водночас, владики Кирил (Гундяєв) належав до числа тих учнів митрополита Никодима, для яких головним у діяльності вчителя був російський патріотизм. Перебуваючи в рамках обумовлених спільним курсом держави та церкви, майбутній патріарх Кирил вибудовував свою риторику відповідно до держзамовлення. У свою чергу, як церковний адміністратор він дотримувався жорсткого стилю управління, продовжуючи управлінську традицію свого вчителя, лєнінградського митрополита Никодима (Ротова). Розпад радянської ідеологічної системи на початку 1990-х рр. і відсутність контролю з боку державних структур вивільнили в церковному середовищі колись підцензурні праворадикальні наративи, внаслідок чого загальний

курс церковної риторики став змінюватися. У той же час відбувалися зміни і в адміністративній стороні життя церкви, якій були потрібні багато нових архієреїв і священників, нестача яких була заповнена з числа ченців Троїце-Сергієвої Лаври, що внесли в єпархіальне життя певні норми з монастирських статутів. Низький рівень освіти та відсутність досвіду парафіяльного служіння у таких священників і єпископів стали причинами частих зловживань на місцях, які спричинили кризу церковного управління, характерну для патріаршества Алексія II. Слідуючи загальному церковному вектору, митрополит Кирил у риторичі 1990-х рр., акцентував свою увагу на критиці лібералізму та модернізму. Позиціонуючи себе як прихильника антиглобалізму й послідовного поборника збереження традиційної моралі, в риторичі 1990-х рр. Кирил приділяв багато уваги традиційним цінностям, питанням сім'ї та виховання, закликав до побудови багатополарного світу і діалогу цивілізацій. До певної міри ситуація почала змінюватися після його обрання предстоятелем РПЦ. У промовах патріарха з'явилися нові ідеологічні конструкції, сферою добра було оголошено «руський світ», а головною цінністю стала «симфонія духовної і світської влади». Віднайдення універсальних цінностей у діалозі цивілізацій було зараховано до сфери неможливого. Вловивши зміну загальнополітичного курсу РФ, патріарх почав вихвалити «руський світ», як окрему, відмінну від Заходу, цивілізацію, жителям якої більш пріоритетні такі цінності, як віра, мораль, моральність, святиня та Вітчизна. На думку майбутнього патріарха, пропаганда західних цінностей, в центрі яких стоїть особиста свобода людини та верховенство права, суперечить традиційним поглядам жителів «руського світу». У ряді виступів того періоду Кирил закликав будувати цивілізацію, в основі якої лежатимуть традиційні цінності, але буде дотримуватися зовнішня прихильність сучасним правовим і технологічним стандартам. Вступивши на патріарший престол у лютому 2009 р., Кирил ініціював «консервативну модернізацію», головною метою якої було удосконалення системи внутрішнього менеджменту церкви. Як зазначає ряд дослідників, політика внутрішніх реформ Кирила багато в чому нагадувала путінську модель «зміцнення вертикалі влади»: кількість єпархій збільшилась, на нові кафедри були призначені особисто віддані новому патріарху архієреї, відбулася жорстка бюрократизація парафіяльного життя і катехізаторських ініціатив. Крім того, важливими були ротації і в ряді церковних установ, таких як ВЗЦЗ, де на провідні посади були поставлені представники «команди патріарха». Важливо відзначити, що, крім посилення внутрішнього менеджменту церкви, при новому патріархові сталося і певне послаблення тиску на церковну опозицію, діяльність якої за патріарха Алексія II значною мірою засуджувалась. Як зазначає ряд дослідників, такі зміни в керівництві церкви відбулися внаслідок впровадження головної складової політичної програми патріарха: зрощування церкви і держави, здійснення «симфонії духовної і світської влади».

Сформована ідейно-політична риторика є, за своїм характером, постмодерним маніпулятивним симулякром, який абсолютизує Росію з усіма її культурно-цивілізаційними особливостями як мета-цінність. Головною особливістю цієї риторики є змалювання Заходу в образі вічного ворога та втілення зла, ненависті, руйнації. Росія та її сусіди мають утворити «царство добра», яке до листопада 2009 р. називалося «східно-слов'янська православна цивілізація», а з

3.11.2009 р. набула офіційної назви «руського світу». Засобом розвитку цього світу є риторична та ідеологічна мобілізація, спрямована на неоконсервативну революцію та встановлення «м'якої теократії». Виправданням для цього утопічного проекту стають потреби збереження Росії як центру «руського світу», стрижня православ'я та майбутнього центру всього християнського світу, у протистоянні Заходу з його моделями релігійного і світського життя. Для країн ближнього зарубіжжя ідейно-політична риторика сучасного російського православ'я нав'язує реваншистський проект «руського світу», який пропонувався як актуалізація (1) спільного простору російської мови та культури, (2) російського типу православ'я, (3) російських традицій державності та громадського життя. Оскільки православ'я, культура, державне і громадське життя у сусідніх із Росією країнах мають власну специфіку, то проект «руського світу» є де-факто уніфікаторським та імперіалістичним.

За задумом патріарха Кирила, його оточення мало уособлювати його відкритість до фундаменталістської та ліберальної течій в РПЦ. Протоієрей Всеволод Чаплін, відповідальний за зв'язки церкви із державою та суспільством, став провідним ідеологом радикального консерватизму. Його риторика нагадувала ідейні конструкції фундаменталістів та мала викликати зацікавлення позицією керівництва РПЦ в різноманітних середовищах – від церковно-фундаменталістичного до світсько-патріотичного. Уповноваженими речниками радикального консерватизму стали також архімандрит Тихон (Шевкунов), протоієрей Димитрій Смірнов. Радикальні консерватори у поточній політиці орієнтувалися на «партію силовиків» із оточення Путіна. Новий голова Відділу зовнішніх церковних відносин митрополит Іларіон (Алфеев) і голова Синодального інформаційного відділу В. Легойда стали ідеологами поміркованого лібералізму, який мав показати відносну «відкритість» до інтелігенції та Заходу «державницького» російського православ'я. Митрополит Іларіон та В.Легойда намагалися дати помірковану культурницьку інтерпретацію ідеології «руського світу», представити Росію як європейську державу, боротьба якої за вплив на сусідні країни викликана тривогою за майбутнє всієї цивілізації. Помірковані церковні ліберали активно взаємодіяли із Д. Медведевим, пов'язуючи свої перспективи із його можливою самостійною політичною кар'єрою. На фоні протистояння радикальних консерваторів та поміркованих «державницьких» лібералів із оточення предстоятеля РПЦ, сам патріарх Кирил виглядав поміркованим консерватором, особисто відданим Путіну. Однак ідеологія «руського світу» була необхідною РПЦ як інструмент позиціонування патріарха Кирила у якості самостійного геополітичного гравця, близького до керівництва сусідніх із РФ держав.

Провал ідеології руського світу в Україні та крах особистого іміджу керівництва РПЦ у російському суспільстві привели до затяжної кризи сучасної російської православної ідеології. Водночас, ідейно-політичний дискурс сучасного російського православ'я були підхоплені світською путінською риторикою, і від імені авторитету традиції почала говорити сама світська влада РФ, конкуруючи за сакральний авторитет із церковним проводом РПЦ. Усе це спонукає керівництво РПЦ до активних пошуків шляхів динамічного оновлення власної ідейно-політичної риторики.

У четвертому розділі «Криза і трансформації ідейно-політичної риторики сучасного російського православ'я в 2012–2016 роках» аналізується широкий спектр явищ, що виникли у зв'язку із необхідністю змінювати ідеологію РПЦ під тиском різноманітних зовнішніх викликів.

У підрозділі 4.1 «Поворот до клерикального фундаменталізму в 2012–2015 роках» досліджується ультраконсервативний поворот інституціалізованої ідейно-політичної риторики РПЦ, що стався після повернення Путіна на посаду президента РФ. Тісна співпраця з державними інститутами призвела до інтеграції окремих представників церковної номенклатури в державний істеблішмент та надала представникам РПЦ широкий доступ до федеральних ЗМІ. Користуючись нагодою, церковні спікери швидко освоїлися в російському інформаційному просторі та почали активно коментувати усі поточні політичні події. Розглянутий у цьому підрозділі хронологічний період ознаменувався радикальними трансформаціями політичного простору значної частини пострадянського регіону, що відобразились на процесі розвитку риторики РПЦ. Політична нестабільність початку 2012-го року, пов'язана з масовими акціями протесту, що відбулися по всій Росії, спонукала представників церкви активно висловлювати свою підтримку правлячому політичному режиму та засуджувати діяльність опозиціонерів. Цей факт спричинив трансформацію ставлення до церкви з боку опозиції від нейтрального і позитивного до критичного, а подеколи й різко негативного. Як наслідок найбільш радикальні представники опозиційного руху організували ряд гучних провокацій проти керівництва РПЦ, які викликали суспільний резонанс. Одночасно з цим процесом в ЗМІ почали активно розвиватися скандали, пов'язані особисто із патріархом Кирилом, які набули значного розголосу. Задля власного захисту РПЦ обрала найбільш радикальну з усіх можливих риторик, активно поширюючи інформацію про «заздалегідь зорганізований напад на православ'я». Цей концепт настільки глибоко прижився у риторичі РПЦ в останні роки, що його використання набувало часом навіть абсурдного характеру. Протягом останніх років церковні спікери називали «нападом на православ'я» будь-яку критику у власну адресу, особливо в моменти, коли довколацерковні скандали ставали предметом широких соціальних дискусій. Іншою важливою особливістю ідейного ландшафту сучасного російського православ'я в зазначений хронологічний період стала активна інформаційна підтримка церквою будь-яких антиліберальних ініціатив з боку держави.

Індикатором, що виявив відсутність єдності в риторичі керівництва Московської патріархії, стали політичні події в Україні кінця 2013 – початку 2014 року. Нейтральну до подій лінію обрав патріарх Кирил, в риторичі якого превалювала тематика засудження конфлікту та необхідності повернення до діалогу. Схожу позицію обрали й представники підконтрольної Москві УПЦ. У свою чергу, в риторичі церковних консерваторів звучала підтримка тодішньої української влади та домінувала концепція про необхідність силового вирішення конфлікту. Відсутність консенсусу щодо українського питання залежала від складного політичного контексту, заручником якого стали представники патріархії. Хід подальших політичних подій, пов'язаних перш за все з процесом ескалації конфлікту між Росією та Україною, також вплинув й на розвиток церковної риторики. На тлі військового протистояння патріархія почала активно розкручувати

концепцію «нападу на православ'я», намагаючись подати військові дії на Донбасі як релігійний конфлікт. Слід зазначити, що подібні спроби були продиктовані загальним курсом російської інформаційної політики зазначеного періоду, а отже, намагання демонізувати українську сторону виглядають звичайною пропагандистською практикою. Наприкінці 2015-го року курс інформаційної політики РФ щодо України почав поступово змінюватися: в інформаційному просторі все частіше почали звучати заклики до примирення.

Важливою характеристикою ідеології російського православ'я у зазначений період стала специфічна трансформація історіософських поглядів представників РПЦ. На тлі зростаючого мілітаризму російської ідеології та авторитаризму влади, в країні актуалізувалась ідея надзвичайної історичної важливості перемоги у Великій Вітчизняній війні та особистої ролі Сталіна в цьому процесі. До розробки нової державної міфології активно долучилися спікери РПЦ на чолі з патріархом Кирилом. Відкинувши актуальну до того історичну версію про РПЦ як «церкву–мученицю», що постраждала від свавілля радянського режиму, церковні речники запропонували нову ідеологічну модель, згідно з якою причиною репресій проти духовенства в радянські часи стали не релігійні переконання, а «неправильні» політичні погляди. Загалом, тема апології СРСР почала все частіше звучати в риториці представників РПЦ в період 2012–2015 років. Цей феномен пов'язаний із поширенням радянського ресентименту, що став актуальним трендом сучасної російської ідеології. Орієнтуючись на ідеологічний запит суспільства, РПЦ вибудовує таку ідеологічну матрицю, яка співпадала б зі світоглядними переконаннями «православної більшості». Рухаючись у залежності від соціального замовлення російської влади, церква все глибше стає націоналістичною за власною ідеологією.

У підрозділі 4.2 «Спроби оновити концепт «руського світу» за допомогою ідеалів «солідаризму» в риториці патріарха Кирила (2015–2016 роки)» аналізуються нові тренди в ідеології РПЦ, запропоновані її керівництвом після відсторонення протоієрея Всеволода Чапліна. У кінці 2015 і у 2016 році концепт «руського світу» патріарх Кирил і його оточення намагалися оновити за допомогою ідеалів «солідаризму». Новий ідеологічний тренд знайшов своє вираження у книзі патріарха Кирила «Сім слів про руський світ», редактором та популяризатором якої став новий ідеолог РПЦ Олександр Щіпков. Ідеї «солідаризму» в XX столітті порізному розвивалися у католицькому соціальному вченні та фашизмі. Речники РПЦ вбачають втілення ідеалів солідаризму в кращих проявах радянського менталітету. «Солідаризм» у риториці патріарха Кирила і його оточення став засобом легітимізації російського націоналізму і реваншизму. Нова риторика мала замінити збанкрутілий радикалізм протоієрея Всеволода Чапліна, який був відправлений у відставку наприкінці 2015 року. У межах цієї риторики Росія є «країною-цивілізацією», до якою зобов'язані приєднатися сусідні народи. Ідентичність цієї «цивілізації» задані хрещенням Русі, яке нібито було створенням абсолютно самостійного релігійного та культурного цілого, а не долученням до «європейського» чи «візантійського» «світів». Головною відмінною рисою Росії як країни-цивілізації є солідаризм, яким позначається особливий тип колективних відносин, що включають у себе: добровільне пожертвування індивідуальним на

користь колективного цілого, виняткова відкритість основного етносу до усіх інших, пошук вищої справедливості. Уособленням зла у цій риторичній конструкції стає прагнення ліберальних свобод і навіть свобода вибору як така. Патріарх відкрито заявляє, що сформовані РПЦ множини духовно-політичних цінностей мають бути «базисом», а політики «надбудовою». При цьому політичні лідери і народ зобов'язані бути вірними цим цінностям. Також на ці цінності мають орієнтуватися сусідні із Росією держави, оскільки у 2015 році патріарх Кирил приходить до думки, що росіяни, білоруси та українці становлять єдиний російський народ. Історичне відділення українців є плодом штучного культивування особливої ідентичності, і для патріарха це є так само абсурдним як сучасні спроби культивувати окремі нації «козаків», «сибіряків», «поморів». Повне приєднання України до Росії стає програмою максимум, а програмою мінімум є возз'єднання всіх етнічних росіян. Заявлені патріархом Кирилом ідейно-політичні концепти набули повноцінного втілення в ідеології російського православного націоналізму Олександра Щіпкова.

У підрозділі 4.3 «*Апология російського націоналізму в риторичній конструкції РПЦ Олександра Щіпкова (2015–2016 роки)*» аналізується новий тип православної ідеології, у якому спасительна місія у світовій боротьбі добра і зла покладена не на РПЦ, а на сам російський народ як етнічно-цивілізаційний феномен. Призначений у кінці 2015 р. замість протоієрея Всеволода Чапліна відповідальним за зв'язки РПЦ із державою та суспільством Олександр Щіпков займає не менш антиукраїнську позицію, але його риторичні й ідеологічні стратегії мають власну специфіку, будучи втіленням радикального націоналізму, що сакралізує російську націю. Дослідження особливостей трансформацій наративів сучасного офіційного російського православ'я у риторичній конструкції провідного спікера РПЦ Олександра Щіпкова дозволяє зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку керівництво РПЦ намагається оновити наратив «руського світу» за допомогою ідеалів «солідаризму». Речник РПЦ вбачає втілення ідеалів солідаризму у кращих проявах радянського менталітету. Втіленням добра в риторичній конструкції Олександра Щіпкова стає російський народ як носій особливих моральних і культурних якостей, втіленням зла стає Захід та Україна. Кульмінацією боротьби добра і зла Олександр Щіпков вбачає у «геноциді» російського народу в сусідніх із Росією країнах. У ролі спасителя у риторичній конструкції Олександра Щіпкова виступає сам російський народ, перемога якого можлива тоді, коли Європа прийме ідеали російського «солідаризму» в якості єдиноможливого шляху розвитку в майбутньому. Таким чином, політизація релігійного дискурсу в РПЦ досягає свого завершення в етнофілетизмі та націоналістичній версії імперіалізму, оскільки у межах цього дискурсу релігійне повністю підкорюється національному.

У підрозділі 4.4 «*Реценція зустрічі патріарха Кирила та папи Франциска в інформаційному просторі РПЦ*» аналізуються драматичні колізії, пов'язані з реакцією вірних Московського патріархату на зустріч двох релігійних лідерів. Неоднозначне сприйняття зустрічі патріарха московського Кирила з римським папою Франциском у російському інформаційному просторі спричинило нову кризу ідейно-політичного дискурсу сучасного російського православ'я. Найважливішим фактором тут виступила традиційна для російського православ'я антикатолицька риторика, популярна у внутрішньому інформаційному просторі церкви. З іншого

боку, важливим інструментом поширення такого ставлення до католицизму була внутрішня політика керівництва РПЦ, ключовим елементом якої була активна протидія місіонерській діяльності католиків на теренах колишнього СРСР, яка трактувалася як «напад на канонічні території» Московської патріархії. Ці фактори сформували в російському церковному середовищі жорстку неприязнь до РКЦ, результатом якої стало багаторічне ігнорування будь-яких спроб Ватикану організувати зустріч між римським папою та московським патріархом. Однак, під впливом зовнішньої політичної кон'юнктури, така зустріч відбулась. На нашу думку, «Гаванська зустріч» стала результатом загального вектору зовнішньої церковної політики часів патріарха Кирила, направленої в бік активної співпраці РПЦ та державної влади. Виступаючи провідником політичної волі Кремля, Кирил став заручником агресивної антикатолицької політики попередніх років: зустрівшись із папою, він підпав під шквал послідовної критики з боку консервативних та фундаменталістських кіл РПЦ. Останні, в свою чергу, навіть звинуватили патріарха у «відступі від православ'я та ігноруванні «інтересів віруючих». Позитивні оцінки зустрічі дали ліберальні кола РПЦ, звернувши увагу на факт використання з боку обох церков «позитивної риторики» та відступу від традиційних ідеологічних кліше. Необхідно зазначити, що більшість коментаторів «Гаванської зустрічі» зацентрували максимум уваги на Спільній Заяві, підписаній в результаті заходу патріархом Кирилом та папою Франциском. Згаданий документ є яскравим прикладом нетипової для РПЦ риторики, ключовими елементами якої є толерантність у відношенні до католиків, заклики до спільного реагування на виклики сучасності, прагнення до пошуку спільного християнського коріння обох церков. Значна частина документу акцентує увагу на найважливіших проблемах сьогодення, таких як війни, несправедливість, криза традиційної родини тощо. В тексті Спільної Заяви відчувається наявність консенсусу з питань, які лідери двох церков обговорювали протягом «Гаванської зустрічі». В той же час, окремі пункти Декларації викликають суперечливе враження, особливо ті, в яких розглянуто українську тематику: проблемну для православно-католицьких відносин, тему унії та не менш проблемну тему збройного конфлікту на Сході України. Зазначені пункти викликали жваву реакцію українського релігійного суспільства, особливо серед представників церков, що будують власну ідентичність на протиставленні Москві. Проте слід зазначити, що «Гаванську зустріч» та підписаний в її результаті документ були позитивно сприйняті як в російському, так і в міжнародному інформаційному просторах. Зміна риторики РПЦ у відношенні до католиків не дає приводу робити оптимістичні прогнози щодо подальшого руху внутрішньої політики церкви в бік лібералізації. Звісно, що патріарх Кирил не вважає за необхідне втілювати у життя нову внутрішньополітичну програму, а лише орієнтується на зовнішньополітичні інтереси керівництва РФ.

У **підрозділі 4.5 «РПЦ і Всеправославний собор»** проаналізовані події 2016 року, пов'язані з геополітичним та ідейним протистоянням Московського і Константинопольського патріархатів. Останній звинувачує РПЦ у проповіді релігійного фундаменталізму, який було спеціально засуджено на Всеправославному соборі в червні 2016 р. У свою чергу РПЦ занепокоєна можливістю втручання Константинопольського патріархату в справи українського

православ'я з метою надання автокефалії УПЦ КП або заснування власної юрисдикції. У зв'язку із цим патріарх Кирил протягом 2016 р. неодноразово заявляв про те, що РПЦ не поступиться церковним Києвом ні за яких умов. Наприклад, на святкуванні власного 70-річчя предстоятель РПЦ заявив: «Ми ніколи не погодимося на зміну священних канонічних кордонів нашої Церкви. Бо Київ – це духовна колыска Святої Русі, як Мцхета для Грузії або Косово для Сербії»¹. Будь-які дії Константинопольського патріархату в Україні оцінюються як зрада православ'я, перехід на сторону Заходу, який уособлює світове зло. Єдина здорова сила на Заході – консервативні католики, які нібито чекають допомоги від Росії, що виступить спасителем людства. На думку патріарха, слідування ідеологемі нової війни із Заходом є обов'язком політичної еліти, при виконанні якого вона не має рахуватися із будь-якими втратами.

У *підрозділі 4.6 «Перспективи російського православ'я»* критично аналізуються шляхи подальшого розвитку проекту консервативної модернізації РПЦ патріарха Кирила та проекту «відкритого православ'я» ліберальних теологів Московського патріархату. Патріарх Кирил посилює роль вчительства церкви через прийняття численних доктринальних документів архієрейськими соборами та міжсоборною присутністю, знижує роль Передання та Писання, оскільки основні цінності російського православ'я та християнства загалом зробив предметом для дискусій та домовленостей. Зміни риторики викликають зневіру в ціннісній основі православ'я. В цілому для патріарха Кирила характерне перебільшене уявлення про роль церковної риторики. Якщо постмодернізм критикує риторику, особливо пов'язану з вчительством у відношенні до суспільства, то патріарх Кирил вважає таку риторику виправданою та необхідною. При чому така риторика мислиться їм не тільки як пасивне свідectво про позицію церкви по безлічі проблем сучасності, а й як активна сила, здатна змінювати суспільство. Історичний досвід останніх років доводить, що такого роду риторика є малоефективною і модернізації православ'я «згори» не відбувається. Криза російського православ'я стала предметом не лише дискусій у керівництві РПЦ, світських ЗМІ, але й предметом роздумів російських ліберальних теологів, чільними із яких є Андрій Десницький та Ольга Седакова. Можливість модернізації православного життя в Росії вони вбачають у ряді кроків, які б передбачали, зокрема: прийняття загальнолюдського розуміння прав та свобод, що відкидається священноначаллям РПЦ; сприйняття руської православної традиції як частини християнської цивілізації, а не окремого геополітичного утворення; визнання, що обраний РПЦ шлях зрощування з державою та планомірна клерикалізація російського суспільного життя веде руську церкву до ізоляції та відторгнення, позбавляючи православ'я статусу «духовного орієнтиру» та перетворюючи його в сучасний заміник радянської ідеології.

ВИСНОВКИ

¹ Слово Святейшого Патриарха Кирилла на торжественном акте в Храме Христа Спасителя в Москве [Електронний ресурс] // Патриархия-ру. – Режим доступа : <http://www.patriarchia.ru/db/text/4691223.html>

У дисертаційній роботі здійснено філософсько-релігієзнавчий аналіз трансформацій ідейно-політичної інституціалізованої риторики сучасного російського православ'я, пропонує у її межах оновлених наративів, ідеологічних міфологем та геополітичних стратегій.

1. Ідейно-політична риторика РПЦ на початку ХХІ століття є складним феноменом, релігієзнавчий аналіз якого неможливий без розуміння того, що ідеологія керівництва Московської патріархії є інституціалізованою політичною риторикою, в якій релігійне та світське представлені у новоствореній синкретичній єдності.

2. Ідейно-політична риторика РПЦ не лише аналогічна до офіційної риторики РФ, але й перебуває під суттєвим впливом форм та методів путінської пропаганди, спрямованої на перманентну мобілізацію прихильників у глобальній війні проти «ворогів» народу, православ'я і Росії.

3. Джерелами для ідеології сучасного російського православ'я у її динамічно змінюваних формах є традиційні російські наративи, архетипи менталітету росіян та ресентимент, викликаний розпадом СРСР.

4. Російське православ'я до сучасного етапу розвитку, пов'язаного із діяльністю патріарха Кирила, підійшло внутрішньо розділеним на ідейні групи фундаменталістів, поміркованих консерваторів та лібералів. Патріарх Кирил розпочав свою діяльність як поміркований консерватор. Водночас, у його оточенні існували представники більш радикального консерватизму й поміркового лібералізму.

5. Ідейний баланс поміркового консерватизму було порушено внаслідок пропаганди імперіалістичної геополітичної доктрини «руського світу», на яку керівництво РПЦ покладало значні надії. Ця доктрина передбачала тісне об'єднання країн, для яких характерними є (1) велика роль російської мови та культури, (2) панування російського типу православ'я, (3) перевага російських традицій державності та громадського життя. До «ядра» країн «руського світу» були зараховані Росія, Україна, Білорусь та Молдова. Однак, у ході дискусій навколо цієї концепції виявилось, що сусідні із Росією країни переважно мають власні мови міжнаціонального спілкування, сформовані століттями власні типи православ'я і власні особливі традиції державності та громадського життя.

7. В середині Росії ідейно-політичний дискурс РПЦ значно «поправішав» внаслідок негативної реакції на протести на Болотній площі 2012 року. За часів нового президенства Путіна керівництво РПЦ значною мірою трансформувало власну ідейно-політичну риторику, перейшовши на позиції релігійного фундаменталізму, відвертого російського націоналізму й цілковитого антизахідництва.

8. Останніми роками патріарх Кирил відмовляється від пропаганди руського світу як єдності різноманіття, але все більше говорить про Росію як «країну-цивілізацію». При цьому церковний лідер розцінює українців та білорусів як росіян на взірць поморів чи сибіряків, які зобов'язані приєднатися до російського народу. Саме існування України, Білорусі та Молдови у новій риторичній РПЦ оцінюється як складова столітнього «геноциду» російського народу, наслідки якого мають бути подолані негайно.

9.Протести російської опозиції, Революція гідності в Україні, крах геополітичних проектів РПЦ були сприйняті патріархом та його оточенням як прояви «війни проти православ'я», поглибили есхатологічне напруження та націоналістичні мотиви в риториці інституціоналізованого російського православ'я.

10.Виявлені у ході дослідження радикальні трансформації ідейно-політичної риторики патріарха Кирила від поміркованого консерватизму до радикального фундаменталізму і російського націоналізму спричинили ідейне протистояння із Константинопольським патріархатом, яке підігрівається геополітичним суперництвом за Україну та першість у православному світі.

11.В усіх різновидах ідейно-політичної риторики РПЦ західна модель модернізації та глобалізації оголошується неприйнятною для Росії та сусідніх країн через низку ціннісних розбіжностей, а також прагнення зберегти релігійну, культурну й етнічну самобутність. В якості альтернативи пропонується прийняття технічних досягнень Заходу при збереженні всіх особливостей релігійної культури і традиційної цивілізації.

12.Риторична стратегія патріарха Кирила та його оточення завжди поєднує в собі кілька логічних кроків. По-перше, заперечується універсальний характер «загальнолюдських цінностей», вважаючи їх виразом локальної західної культури, яка перебуває в ідейній кризі. По-друге, стверджується, що російська православна цивілізація виробила власну ефективну систему цінностей, яка більш гуманістична та відкрита, ніж західна. По-третє, пропонується (Заходу, Україні, російській опозиції тощо) почати принципову світоглядну дискусію для вироблення справді загальнолюдських цінностей. Жодних проектів можливої множини спільних цінностей не наводиться, оскільки важко віднайти спільне між персоналізмом сучасного християнства та російським колективізмом, між звичайним католицьким і православним вченням про свободу й гідність особистості та запереченням права на свободу вибору в ідеології РПЦ.

13.У риторичній стратегії РПЦ привертає увагу те, що цінності можуть бути об'єктом дискусій і домовленостей. Як православний керівник і богослов патріарх Кирил мав би наполягати на універсальному й абсолютному характері православних цінностей. Прикладами такого роду риторики сповнені виступи патріарха Константинопольського Варфоломія і практично всіх православних богословів ХХ століття. Затвердження абсолютного характеру православних цінностей тільки для «руського світу», приведення до спільного знаменника православних цінностей, етнічних характеристик російського народу, його культурних особливостей є фактичним запереченням універсального характеру православ'я. Розкол православного християнства на етнічні церкви стає фактом культурної ідентифікації, якщо прийняти вчення патріарха Кирила.

14.Крім зниження статусу православних релігійних цінностей і привнесення в ціннісний перелік світських цінностей російського народу через його нібито особливої святості та унікальність історичного досвіду, патріарх Кирил допускає ще один відступ від православної теології. Згідно з християнською доктриною, загальнолюдські, загальнохристиянські, загальноправославні цінності не можуть бути предметом домовленостей у будь-якому дискурсі. Цінності можуть і повинні виявлятися, але не формуватися. Тим часом, патріарх Кирил вчить саме про

історичне формування цінностей і можливості їх зміни в сучасних дискусіях. Такого роду релятивізм не характерний для релігії загалом і для християнства зокрема. Православ'ю такий релятивізм категорично чужий на всіх етапах його історичного розвитку. Такого роду релятивізація відкриває широкі можливості для модернізації православ'я, для його виживання в постмодерному вигляді. Одночасно така релятивізація знижує привабливість православ'я в очах віруючих і невіруючих, які критично сприймають запропоноване зниження і політизацію православних цінностей, їх релятивізацію і зміну форм легітимізації релігійних цінностей. У ідейно-політичному дискурсі патріарха Кирила та його оточення абсолютизується лише історичний вибір князя Володимира як сакральне заснування особливої країни-цивілізації – Росії. Відмова від цього вибору чи будь-яка інша його інтерпретація оцінюються як недопустимі. Таким чином, єдиною мета-цінністю виявляється «православна Росія», до якої мають належати усі «народи історичної Русі», які до того ж проголошуються росіянами.

15. Альтернативним щодо патріаршого проектом модернізації в російському православ'ї є бачення ліберально налаштованих теологів, найбільш авторитетними з яких є Андрій Десницький та Ольга Седакова. Перш за все, ці ліберальні теологи нагадують про абсолютний характер православних цінностей, про те, що ці абсолютні цінності тісно пов'язані з загальнохристиянськими і загальнолюдськими цінностями, які також мають об'єктивний і універсальний характер, дані як абсолютно значимі в світовій культурі та історії. На думку ліберальних теологів, християнство відкрило універсальну значущість свободи, раціональності й особистості. Релятивізм російської державної та церковної риторики критикується А. Десницьким та О. Седаковою як прояв нігілізму, як знищення можливості справжнього духовного і культурного розвитку. Джерелами такого релятивізму називаються не тільки сучасна боротьба за вплив і владу, яку ведуть церковні та світські інститути. Подолання антропологічної кризи сучасного людства, зростання нігілізму, релятивізму, безвідповідальності та хаосу можливо тільки на шляху прояву об'єктивно значущих цінностей, при пріоритеті цінностей релігійних, чий вищий статус, проте, може проявлятися на тлі реалізації загальнолюдських цінностей як загальних культурних універсалій.

Основний зміст роботи відображено у таких публікаціях:

Монографія

1. Шкіль С.О. Наративний світ сучасного російського православ'я / С.О.Шкіль. – К. : Аквармарин, 2016. – 288 с.

Статті у наукових фахових виданнях:

2. Шкіль С.О. Трансформації наративів сучасного російського православ'я (2011–2013) / С. О. Шкіль. // Гілея. – 2016. – Вип. 106 (3). – С. 290–295.

3. Шкіль С.О. Розвиток наративного світу російського православ'я в кінці 2015 – на початку 2016 років // С.О. Шкіль // Схід. – № 3 (143). – 2016. – С. 103–108.

4. Шкіль С.О. Ідеологічна оцінка Російською православною церквою українських подій 2013–2015 років / С.О. Шкіль // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – Вип. 10. – С. 182–186.

5. Шкіль С.О. Криза наративу сучасного російського православ'я / С.О. Шкіль // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – Вип. 9. – С. 148–152.
6. Шкіль С.О. Зустріч патріарха Кирила та папи Франциска в політичному та релігійному контекстах / С.О. Шкіль // Гілея. – 2016. – Вип.110 (7). – С. 173–177.
7. Шкіль С.О. Дихотомія «Схід-Захід» у формуванні російського світогляду / С.О. Шкіль // Гілея. – 2016. – Вип.104 (1). – С. 168–173.
8. Шкіль С.А. Проекты модернизации российского православия / С.А. Шкіль // Гілея. – 2016. – Вип.112 (9). – С. 228–233.
9. Шкіль С.О. Сучасна критика російського православ'я / С.О. Шкіль // Гілея. – 2016. – Вип.107 (4). – С. 200–204.
10. Шкіль С.О. Наративний світ російського православ'я у риторичі Олександра Щипкова / С.О. Шкіль // Гілея. – 2016. – Вип.111 (8). – С. 267–271.
11. Шкіль С.О. Формування наративного світу сучасного російського православ'я / С.О. Шкіль // Практична філософія. – 2016. – № 3. – С. 127–132.
12. Шкіль С.О. Контекст виникнення наративного світу сучасного російського православ'я / С.О. Шкіль // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис / С.О. Шкіль. – Чернівці : Рута, 2016. – № 1–2 (21–22). – С. 54–63.
13. Шкіль С.О. Традиційні російські світоглядні наративи / С.О. Шкіль // Гілея. – 2015. – Вип.103 (12). – С. 214–218.
14. Шкіль С.О. Трансформації ідейно-політичної риторики РПЦ на початку ХХІ століття / С.О. Шкіль // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис– Чернівці : Рута, 2016. – № 3–4 (23–24). – С. 78–83.
15. Шкіль С.О. Критика концепції «руського світу» в Україні / С.О. Шкіль // Схід: аналітично-інформаційний журнал. – 2015. – № 4 (136), травень-червень. – С. 103–108.
16. Шкіль С.О. Джерела православного фундаменталізму патріарха Кирила / С. О. Шкіль // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2016. – Вип. 1–2. – С. 183–193.
17. Шкіль С.О. Рецепція зустрічі патріарха Кирила та папи Франциска в інформаційному просторі РПЦ / С.О. Шкіль // Українське релігієзнавство. – 2016. – № 77. – С. 45–51.
18. Шкіль С.О. Критика «Гаванської декларації» патріарха Кирила та папи Франциска в українському релігійному середовищі / С.О. Шкіль // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – Вип. 12. – С. 157–162.
19. Шкіль С. О. Відображення актуальних проблем сучасного суспільства у соціальній концепції Російської Православної Церкви / С. О. Шкіль // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Випуск 638–639. Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 139–144.
20. Шкіль С.О. Соціальна доктрина РКЦ як довершення витвору західно-християнської думки / С.О. Шкіль // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Рута, 2013. – № 1 (9). – С. 84–90.
21. Шкіль С.А. Эволюция базовых нарративов риторики Патриарха Кирилла / С. А. Шкіль // Практична філософія. – 2016. – № 1. – С. 146–155.
22. Шкіль С.О. Проявления идеологии либерального православия в РПЦ / С.А.Шкіль // Практична філософія. – 2015. – № 4. – С. 152–158.

Статті в іноземних журналах:

23. Шкіль С. Реакция украинского религиозного сообщества на «Гаванскую декларацию» папы Франциска и патриарха Кирилла / Светлана Шкіль // *Modern Science*. – Prague. – 2016. – № 3. – С. 85–90.
24. Шкіль С. Рецепция концепции русского мира в Украине / Светлана Шкіль // *Modern Science*. – Prague. – 2016. – № 4. – С. 45–50.
25. Шкіль С. Модернизм в российском православии сегодня / Светлана Шкіль // *Modern Science*. – Prague. – 2015. – № 4. – С. 90–94.
26. Шкіль С. Нарративные парадигмы в богословии современной РПЦ / Светлана Шкіль // *Modern Science*. – Prague. – 2015. – № 6. – С. 105–117.

Публікації в інших виданнях:

27. Шкіль С.О. Релігієзнавчий аналіз формування дихотомії «Схід-Захід» у наративах патріарха Кирила / С.О. Шкіль // *Андріївський вісник: історико-богословський щорічний журнал Рівненської Духовної семінарії Української Православної Церкви Київського патріархату*. – Рівне, 2016. – №5. – С. 145–153.
28. Шкіль С.О. Релігієзнавчий аналіз наративів патріарха Кирила / С.О. Шкіль. // *Київський інститут бізнесу і технологій. Вісник*. – №2 (30). – 2016. – С. 128–131.
29. Шкіль С.О. Джерела традиційних російських наративів у візантійській культурі / С.О. Шкіль // *Діалог культур Україна-Греція: культурна політика ХХІ ст. в європейській ретроспективі: зб. праць (за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції «Діалог культур Україна – Греція: культурна політика ХХІ ст. в європейській ретроспективі, Київ, 21–23 вересня 2016 р.)* – К. : Міленіум, 2016. – С. 198–199.
30. Шкіль С.О. Критика концепції «руського світу» в науковому дискурсі України / С.О. Шкіль // *Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження: зб. праць Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – К. : Міленіум, 2016. – С. 258–259.

АНОТАЦІЯ

Шкіль С. О. Трансформації ідейно-політичної риторики Російської Православної Церкви на початку ХХІ століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

У дослідженні здійснено філософсько-релігієзнавчий аналіз трансформацій ідейно-політичної інституціалізованої риторики сучасного російського православ'я, пропонувані у її межах оновлені наративів, ідеологічних міфологем та геополітичних стратегій. Доведено, що ідейно-політична риторика сучасного російського православ'я як єдиний дискурс сформована патріархом Кирилом під час його керівництва Відділом зовнішніх церковних відносин РПЦ та у перші роки правління (2009-2011) на хвилі переходу від консервативної до фундаменталістської ідеології. Сформована ідейно-політична риторика є, за своїм характером,

постмодерним маніпулятивним симулякром, який абсолютизує Росію з усіма її культурно-цивілізаційними особливостями як мета-цінність. Засобом розвитку цього світу є риторична та ідеологічна мобілізація, спрямована на неоконсервативну революцію та встановлення «м'якої теократії». Виправданням для цього утопічного проекту стають потреби збереження Росії як центру «руського світу», стрижня православ'я та майбутнього центру всього християнського світу, у протистоянні Заходу з його моделями релігійного і світського життя. Для країн ближнього зарубіжжя ідейно-політична риторика сучасного російського православ'я нав'язує реваншистський проект «руського світу», який пропонується як актуалізація загального простору вживання російської мови і культури, панування російського типу православ'я, поширення російських традицій державності і суспільного життя. Обґрунтовано, що сьогодні втіленням абсолютного добра в риторичі РПЦ стає російський народ як носій особливих моральних і культурних якостей, втіленням зла стають Захід та Україна. Кульмінацію боротьби добра і зла речники РПЦ вбачають у «геноциді» російського народу в сусідніх із Росією країнах. У ролі спасителя у риторичі спікерів РПЦ виступає сам російський народ, перемога якого можлива тоді, коли Європа прийме ідеали російського «солідаризму» в якості єдиного можливого шляху розвитку в майбутньому. Таким чином, політизація релігійного дискурсу в РПЦ досягає свого завершення в етнофілетизмі та націоналістичній версії імперіалізму, оскільки у межах цього дискурсу релігійне повністю розчиняється у національному.

Ключові слова: православ'я, Церква, Росія, церковно-державні відносини, релігійна ідеологія, патріарх Кирило, модернізація, клерикалізація, наративи.

АННОТАЦИЯ

Шкиль С. А. Трансформации идейно-политической риторики Русской Православной Церкви в начале XXI столетия. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

В исследовании осуществлен философско-религиоведческий анализ трансформаций идейно-политической институционализированной риторики современного русского православия, предлагаемых в пределах ее обновленных нарративов, идеологических мифологем и геополитических стратегий. Доказано, что идейно-политическая риторика современного русского православия как единый дискурс сформирована патриархом Кириллом во время его руководства Отделом внешних церковных связей РПЦ и в первые годы правления (2009-2011) на волне перехода от консервативной к фундаменталистской идеологии. Сложившаяся идейно-политическая риторика, по своему характеру, является постмодерным манипулятивным симулякром, который абсолютизирует Россию со всеми ее культурно-цивилизационными особенностями как мета-ценность. Средством развития этого мира является риторическая и идеологическая мобилизация, направленная на неоконсервативную революцию и установление «мягкой теократии». Оправданием для этого утопического проекта становятся потребности

сохранения России как центра русского мира, стержня православия и будущего центра всего христианского мира, в противостоянии Западу с его моделями религиозной и светской жизни. Для стран ближнего зарубежья идейно-политическая риторика современного русского православия навязывает реваншистский проект «русского мира», который предлагается как актуализация общего пространства употребления русского языка и культуры, господства русского типа православия, распространения русских традиций государственности и общественной жизни. Обосновано, что сегодня воплощением абсолютного добра в риторике РПЦ становится русский народ, как носитель особых нравственных и культурных качеств, воплощением зла становятся Запад и Украины. Кульминацию борьбы добра и зла спикеры РПЦ видят в «геноциде» русского народа в соседних с Россией странах. В качестве спасителя в риторике спикеров РПЦ выступает сам русский народ, победа которого возможна тогда, когда Европа примет идеалы российского «солидаризма» в качестве единственного возможного пути развития в будущем. Таким образом, политизация религиозного дискурса в РПЦ достигает своего завершения в этнофилетизме и националистической версии империализма, поскольку в рамках этого дискурса религиозное полностью растворяется в национальном.

Ключевые слова: православие, Церковь, Россия, церковно-государственные отношения, религиозная идеология, патриарх Кирилл, модернизация, клерикализация, нарративы.

SUMMARY

Shkil S. O. Transformation of the ideological and political rhetoric of the Russian Orthodox Church at the beginning of XXI century. – Manuscript.

Thesis for doctor of philosophy degree in specialization 09.00.11 – religious studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

In the studied made philosophical and religious analysis of ideological and political transformations institutionalized rhetoric of modern Russian Orthodoxy, in its proposed updated within narratives, ideological myths and geopolitical strategies. It is proved that the ideological and political rhetoric of the modern Russian Orthodoxy as the only discourse formed Patriarch Kirill during his leadership of the Department for External Church Relations of the Russian Orthodox Church and the early years of the reign (2009-2011) in the wake of the transition to conservative fundamentalist ideology. The current ideological and political rhetoric is, by its nature, manipulative postmodern simulacrum that absolutizes Russia with all its cultural and civilizational features as meta-value. The means of this world is rhetorical and ideological mobilization aimed at the neoconservative revolution and the establishment of "soft theocracy". The justification for this utopian project are the need to preserve Russia as the Russian center of world Orthodoxy and future core center of the Christian world in its confrontation with Western models of religious and social life. For the countries of the near abroad, the ideological and political rhetoric of modern Russian Orthodoxy imposes a revanchist project of the "Russian world", which is proposed as an actualization of the common space for the use of the Russian language and culture, the dominance of the Russian type of Orthodoxy, the spread of Russian traditions of statehood and social life. Proved that today the embodiment

of absolute good rhetoric ROC is the Russian people as a carrier specific moral and cultural qualities, are the embodiment of evil and West Ukraine. The culmination of the struggle between good and evil spokespersons ROC see the "genocide" of the Russian people and Russia in neighboring countries. In the role of savior of rhetoric speakers ROC stands alone Russian people, victory is possible if Europe accepts the ideals of Russian "solidarity" as the only possible way forward in the future. Thus, the politicization of religious discourse in the ROC reaches its completion in ethnophyletism and nationalist version of imperialism, because within this religious discourse is completely dissolved in the national. In opposition to the West Patriarch Kirill was forced to withdraw from the Orthodox council, which was, among other things, condemned the Orthodox fundamentalism. Confronting "open" the Orthodox Patriarchate of Constantinople and its allies of "closed" Orthodoxy ROC has become systematic. That conflict has caused geopolitical framework and competition for primacy in the Orthodox world and a leading role in the conservative camp of traditional Christianity, and is associated with the struggle for Ukraine. The most influential intellectual leaders of modern Russian Orthodox liberalism is Olga Sedakova and Andrew Desnitsky consistently develop a theology of ecumenism and openness to society Orthodoxy, Orthodox tradition enrich world culture heritage.

Key words: Orthodoxy, Church, Russia, church-state relations, religious ideology, Patriarch Kirill, modernization, clericalization, narratives.